

“ADOLAT”

MILLIY HUQUQIY AXBOROT MARKAZI

СУВНИ ТАҚСИМЛАШ ВА ЕТКАЗИБ БЕРИШ

МУНДАРИЖА

1. Сув олиш квотаси	3
2. Суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси	6
3. Суғориладиган ерлар билан боғлиқ бўлмаган сувдан фойдаланиш учун сув олиш квотаси	10
4. Сув олиш квотасининг амал қилиш муддати	13
5. Фаолият юритаётган сувдан фойдаланувчиларнинг манфаатларига жиддий таъсир кўрсатадиган сув олиш квоталарини ажратиш тартиби	15
6. Сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартнома	18
7. Сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномани рўйхатдан ўтказиш	21
8. Сув олиш лимитларини белгилаш	24
9. Сув олиш лимитларини тасдиқлаш	28
10. Тежаб қолинган сувни бошқа шахсга бериш	32
11. Сув етказиб бериш жадвали	34

СУВ ОЛИШ КВОТАСИ

Ўзбекистон Республикаси Сув кодексининг 4-моддасига мувофиқ, сув олиш квотаси деб сув етказиб берувчи ташкилотларга ва сувдан фойдаланувчиларга бир неча йил учун ажратиладиган сув ҳажмига айтилади.

Миллий қонунчилигимизда сув ресурслари умуммиллий бойлик сифатида белгиланган ва улардан оқилона ва самарали фойдаланиш давлат томонидан тартибга солинади. Шу муносабат билан сув олиш квоталари қўлланилиши муҳим механизм ҳисобланади. Сув олиш квоталари манбалар, ҳудудлар ва иқтисодиёт тармоқлари бўйича ажратилади. Бу тушунча ҳуқуқий жиҳатдан қуйидагича таҳлил этилиши мумкин.

Биринчидан, сув олиш квоталарини ажратиш давлат органларининг сув ресурсларидан фойдаланишни тартибга солишдаги ваколатлари доирасида амалга оширилади. Сув кодекси ва Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорларига мувофиқ, сув ресурслари бир қатор манбалар – ер ости ва ер усти сувлари, омборлар, каналлар ва дарёлардан ташкил топган. Шу боис сув олиш квоталари айнан ушбу манбалардан қандай миқдорда сув олиниши мумкинлигини белгилайди. Бу ҳуқуқий жиҳатдан сувдан оқилона фойдаланиш ва сувнинг барқарорлигини таъминлайди.

Иккинчидан, ҳудудлар бўйича квоталар тақсимооти гидрографик ва экологик ҳўжалик шартларини ҳисобга олиб амалга оширилади. Масалан, сув кам ёки сув ресурслари заиф ҳудудларда квоталар чекланиши мумкин, бу сув таъминотининг хавфсизлиги ва атроф-муҳит муҳофазасини таъминлайди. Шунингдек, ҳар бир ҳудудда сув ресурсларидан фойдаланишнинг оптимал режимини белгилаш маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари ва сув ҳўжалиги органлари ваколати доирасида амалга оширилади. Сув кодексининг 6-моддасида сув ресурсларини бошқариш ва улардан фойдаланишнинг ҳавза ҳамда маъмурий-ҳудудий принципларини уйғунлаштириш назарда тутилган.

Учинчидан, иқтисодиёт тармоқлари бўйича квоталар ажратилиши саноат, қишлоқ ҳўжалиги, энергетика ва аҳоли эҳтиёжларини мувофиқлаштириш механизмидир. Мисол учун, қишлоқ ҳўжалиги учун сув олиш қўшимча нормативлар асосида белгиланади, бу эса суғориладиган ер майдони ва агротехника

талабларига мувофиқ келади. Саноат тармоқлари учун эса сув ресурсларидан самарали фойдаланиш ва чиқинди сувларнинг экологик талабларга мувофиқ қайта ишланиши асосий шарт ҳисобланади.

Сув олиш квоталарини манбалар, ҳудудлар ва иқтисодиёт тармоқлари бўйича ажратиш ҳуқуқий жиҳатдан сувдан оқилона фойдаланиш, экологияни муҳофаза қилиш ва иқтисодий фаолиятни мувофиқлаштириш механизмидир. Бу механизм давлат органлари томонидан қонунчилик ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида амалга оширилади, шу тариқа умуммиллий бойлик бўлган сув ресурсларининг барқарорлиги таъминланади.

Ўзбекистонда сув ресурсларидан фойдаланишни тартибга солишда сув олиш квоталарини ажратиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу жараёнда фақат қишлоқ хўжалиги, саноат ёки сув таъминоти эҳтиёжлари эмас, балки экологик ва санитария талаблари ҳам ҳисобга олинади. Санитария ва экологик мақсадлар учун сувни чиқариб юбориш талаблари деганда, сув олиш жараёнида сув ҳавзасининг биологик хилма-хиллиги, сув сифати, сув объектлари атрофидаги экотизимлар ва инсон соғлиғи билан боғлиқ хавфлар ҳисобга олинади.

Санитария талаблари доирасида сувни чиқариб юбориш миқдори инсон саломатлиги ва аҳоли учун хавфсиз бўлиши керак. Шу мақсадда сувдан фойдаланиш объектлари учун қатор санитар-гигиена нормалари, масалан, микробиологик ва химиявий таркибга оид меъёрлар белгиланади. Шу билан бирга, экологик мақсадлар сув ҳавзасининг сув сифатини барқарор сақлаш, биологик ресурсларни муҳофаза қилиш, сувнинг табиий миқдорини бузмаслик ва сув ҳавзаси атрофидаги экотизимни муҳофаза қилиш билан боғлиқ. Масалан, суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси белгиланганда сув чиқаришнинг ҳудудий ва мавсумий лимитлари белгиланиши мумкин, бу сув ҳавзасининг чуқурлиги, сув балансини сақлаш ва экотизимни барқарор ривожлантириш учун муҳим. Ҳуқуқий жиҳатдан, санитария ва экологик талабларни инобатга олмасдан сув олиш квотасини белгилаш ҳуқуқбузарлик ҳисобланади ва қонунчилик бўйича жавобгарликка сабаб бўлиши мумкин. Масалан, Сув кодексининг 30-моддасида сувдан ва сув объектларидан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилишнинг ҳавза (ёки ҳудудий)

режаларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш тартиби келтириб ўтилган. Шунга кўра сувдан фойдаланиш режаларини тасдиқлашда экологик хавфсизлик ва санитария талабларини таъминлаш мажбурияти белгиланган. Бу орқали давлат сув ресурсларидан фойдаланишни самарали ва оқилона назорат этиб, сув объектларини зарарли таъсирлардан ҳимоя қилади. Шу билан бирга, қўлланиладиган меъёрлар доимий мониторинг ва назорат тизимлари билан қўллаб-қувватланади. Мазкур механизмлар сув чиқариб юборишни референт нормалардан ортмаган ҳолда амалга ошириш ва сувдан фойдаланувчилар учун ҳам қонуний ва экологик барқарор шароит яратиш имконини беради.

Сув олиш квоталарини ажратишда санитария ва экологик мақсадлар учун сувни чиқариб юбориш талабларини ҳисобга олиш – бу нафақат қонуний талаб, балки сув ресурсларини барқарор бошқаришнинг асосий шартидир. Бу меъёрлар давлат томонидан белгиланган ҳуқуқий асосларга таянади ва сув объектларини муҳофаза этиш ҳамда инсон соғлиғини ҳимоя қилишда муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва аҳолини ичимлик суви билан барқарор таъминлаш давлатнинг асосий вазифаларидан бири сифатида белгиланган. Шундай қилиб, ичимлик суви таъминоти ташкилотлари учун сув олиш квотасини ажратиш амалиёти ҳуқуқий жиҳатдан аниқланган механизмдир. Ушбу квота уларнинг меъёрий эҳтиёжлари ҳамда аҳолининг келгусидаги ўсиш прогнозларидан келиб чиқиб белгиланади, бу эса сув ресурсларидан самарали ва барқарор фойдаланишни таъминлайди.

Шунингдек, сув олиш квотасини белгиловчи ташкилотлар аҳолининг сувга бўлган ҳақиқий эҳтиёжларини баҳолашлари керак. Бу баҳолашда аҳолининг демографик ўсиши, сув истеъмоли статистикаси ва турли секторлардаги сув талаблари ҳисобга олинади. Мисол учун, аҳоли, аҳоли пунктлари ва шаҳарлардаги сув истеъмоли прогнозлари, санитар-гигиеник нормалар, шунингдек келгусидаги инфратузилма ривожланиши қўшимча ҳисобга олинади. Бу эса сув ресурсларининг оқилона тақсимланишини ва сув таъминоти барқарорлигини таъминлайди. Ичимлик суви таъминоти ташкилотлари сув олиш квотаси доирасида фаолият юритади ва

мазкур квотадан ортиқча фойдаланиш ҳуқуқи йўқ. Бу нормалар қонунчиликда сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан самарали фойдаланиш принципларига асосланган. Шунингдек, сув олиш квотасини ўз вақтида ва барқарор равишда таъминлаш аҳоли саломатлиги ва ижтимоий барқарорликка ижобий таъсир кўрсатади, шу билан бирга, сувдан фойдаланишдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олади.

Ичимлик суви таъминоти ташкилотлари учун сув олиш квотасини ажратиш ҳуқуқий жиҳатдан асосланган механизм бўлиб, у сув ресурсларидан оқилона ва барқарор фойдаланишни таъминлайди, аҳолининг келгусидаги эҳтиёжларини ҳисобга олади ва қонунчиликда белгиланган нормалар билан мувофиқлаштирилган. Бу механизм сув ресурсларини муҳофаза қилиш, сув таъминоти барқарорлигини таъминлаш ва ижтимоий аҳамиятга эга бўлган хизматларни узлуксиз бажариш учун муҳим аҳамиятга эга.

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАР УЧУН СУВ ОЛИШ КВОТАСИ

Суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси – бу суғориш учун зарур бўлган сув ҳажмини белгилаш механизmidир, у ер майдони, сувдан самарали фойдаланиш ва қонунчилик нормаларига асосланган ҳолда ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида сув ресурсларидан фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш ва рационал тақсимлашга оид қоидалар асосий ҳуқуқий база ҳисобланади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Сув кодекси ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорлари сув олиш квотасини белгиловчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қаторига киради. Сув олиш квотасини аниқлашда асосий мезонлардан бири – ер майдонидир. Қонунчиликда таъкидланишича, ҳар гектар суғориладиган ер учун белгиланган стандарт сув ҳажми мавжуд. Бу стандартлар суғориш тизими турига (масалан, томчилатиб ёки канал орқали суғориш), маҳаллий гидрометеорологик шартларга боғлиқ равишда ўзгариши мумкин. Шунингдек, сув олиш квотасини ҳисоблашда ернинг агрономик ҳолати, тупроқ хусусиятлари ва суғориш самарадорлиги ҳам инобатга олинади. Қонуний жиҳатдан бу усул сувдан оқилона фойдаланиш, сув ресурслари муҳофазаси ва сув тақсимоати адолатлилигини таъминлашга хизмат қилади.

Суғориладиган ер учун сув олиш квотаси фақат белгиланган меъёрлар доирасида амалга оширилиши мумкин ва унинг ортқча фойдаланилиши қонунга зид ҳисобланади ҳамда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади. Шунингдек, сув олиш квотаси қонунчиликда сувдан самарали фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мақсадида сув фондидан тақсимлашнинг ҳуқуқий асосини ҳам ташкил этади. Маҳаллий ҳокимият органлари ва сув хўжалиги идоралари сув ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлаш мақсадида ҳар йили квоталарни қайта кўриб чиқиши мумкин. Бу ҳуқуқий жараён қонун билан белгиланган тартибда ва фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари ҳамда манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлайди. Шу тариқа, суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси – қонунчилик билан аниқ белгиланган, ер майдони ва агротехник шартларга боғлиқ, сув ресурсларини самарали ва адолатли тақсимлашни таъминловчи ҳуқуқий механизмдир. У сувдан оқилона фойдаланиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва қишлоқ хўжалиги соҳасида барқарор ривожланишни таъминлайди.

Ўзбекистонда сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади. Суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси ушбу сиёсатни амалга оширишда муҳим восита ҳисобланади. Шу боис, қонунчиликда сувдан фойдаланишнинг аниқ меъёрлари, яъни ҳар бир гектар суғориладиган ер учун белгиланган сув олиш нормаси асосида квоталаш тартиби белгиланган. Суғориладиган ер учун сув олиш квотасини ҳисоблашнинг асосий мезони – бу ер участкаси майдони. Қонунчиликда белгиланган меъёрлар (нормативлар) асосида бир гектар суғориладиган ер учун сув миқдори аниқланади. Кейинчалик, ушбу меъёр ер участкасининг умумий майдони билан кўпайтирилади ва натижада суғориш учун тақдим этилиши лозим бўлган сув ҳажми (квотаси) аниқланади. Ҳуқуқий жиҳатдан бу механизм бир неча муҳим принципларга асосланади. Биринчидан, сув умуммиллий бойлик ҳисобланади ва давлат томонидан муҳофаза қилинади. Шу боис ҳар бир суғориладиган ер учун сув миқдорини квоталаш давлатнинг ресурсларни тақсимлаш ва назорат қилиш салоҳиятини таъминлайди. Иккинчидан, қонунчилик сувдан оқилона фойдаланишни ва сув тежамкорлигини таъминлашни талаб қилади. Суғориш учун сув ҳажмини ер участкаси майдонига кўра ҳисоблаш

ушбу талабни амалга оширади, яъни ҳар бир гектарга белгиланган миқдордан ортиқ сув сарфланмаслиги кафолатланади.

Қисқача қилиб айтганда, суғориладиган ерлар учун сув олиш квотаси ер участкаси майдонига бир гектар учун белгиланган нормативни кўпайтириш орқали ҳисобланиши сувдан самарали фойдаланиш, ресурсларни адолатли тақсимлаш ва давлат назоратини таъминлаш учун ҳуқуқий жиҳатдан асосланган механизм ҳисобланади. Бу усул сув ресурсларини бошқаришда аниқлик, шаффофлик ва барқарорликни таъминлайди, шу билан бирга, қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда муҳим инструмент вазифасини ўтайди.

Гидрографик зона – бу маълум бир ҳудуддаги сув объектлари ва уларнинг гидрографик тармоғи (дарёлар, кўллар, сув омборлари ва каналлар) асосида шаклланадиган ҳудуддир. Ушбу зона сув ресурсларини бошқариш, сувдан фойдаланиш ва сувни муҳофаза қилишда асосий бирлик сифатида қўлланилади. Яъни гидрографик зона – сувлар билан боғлиқ экотизим ва гидротехник тармоқнинг ўзаро боғлиқ ҳудуди. Суғориладиган ер майдонига сув олиш квотаси ажратишда асосий принциплар: оқилona ва самарали фойдаланиш, гидрографик зоналарнинг хусусиятларини ҳисобга олиш ҳамда суғориш тизимларининг барқарорлигини таъминлашдир. Сув кодексининг 62-моддасида таъкидланганидек, келгуси ўн гидрологик йил учун сув олиш ҳажмлари гидрографик зонадаги амалдаги ўртача сув таъминоти асосида ҳисобланади. Бу сув ресурсларидан узлуксиз ва барқарор фойдаланишни таъминлайди ҳамда сув фондининг қисқариши ва табиий ресурсларнинг истеъмолига чек қўяди. Шундан келиб чиқиб, қонунда белгиланган тартибда ҳар бир гектар суғориладиган ер майдони учун аниқ квота ишлаб чиқилади, бу эса ер эгаси ёки сувдан фойдаланувчи ташкилотнинг сувдан оқилona фойдаланишини кафолатлайди.

Сув олиш квотасини аниқлашда тупроқнинг механик таркиби, рельеф, сизот сувлари сатҳи, иқлим шароитлари ва кўп йиллик сув таъминоти каби омиллар инобатга олинади. Механик таркиб ернинг сувни сақлаш ва узатиш қобилиятини аниқлайди, рельеф сувнинг тарқалишини ва суғориш самарадорлигини белгилайди, иқлим ва кўп йиллик сув таъминоти эса суғориш учун зарур бўлган сув миқдорини прогноз қилишда асосий омил саналади. Шу билан бирга, бу

методика гидрографик зоналарнинг экологик барқарорлигини таъминлашга ҳам хизмат қилади, чунки суғорилаётган ер майдони табиий сув балансини бузмайди. Қонунчиликда кўрсатилган принциплар, яъни суғориладиган ерлар учун сувдан фойдаланишни назорат қилиш ва квота асосида тақсимлаш, суғориш тизимларининг самарадорлигини ошириш, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва барқарор фойдаланишни таъминлашга қаратилган. Бу тартиб давлат органлари томонидан мониторинг ва назорат орқали амалга оширилади ва сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий мажбуриятлари билан уйғунлаштирилган.

Сув олиш квотасини гидрографик зоналар бўйича ҳисоблаш нафақат гидрология ва агрономиянинг замонавий илмий асосларига мувофиқ, балки Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида белгиланган ҳуқуқий принципларга ҳам тўлиқ мувофиқдир. Бу тартиб сув ресурсларидан оқилona фойдаланиш, ерларни самарали суғориш ва экологик барқарорликни таъминлайди.

Бир гектар суғориладиган ер майдони учун сув олиш квотасини ажратиш нормативининг сув хўжалиги органлари томонидан ҳисоб-китоб қилиниши ва унинг бир йилда кўпи билан бир марта қайта кўриб чиқилиши сув ресурсларини бошқаришнинг ҳуқуқий ва илмий асосланган тамойилларига мувофиқдир. Ушбу қоида, аввало, Сув кодексида белгиланган сув ресурсларидан оқилona ва тежамкор фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиш ҳамда давлат томонидан бошқариш принципларига таянади.

Сув олиш квотаси нормативини аниқлашда сув хўжалиги органлари гидрологик кузатувлар, сув манбалари захиралари, гидрографик зоналар хусусиятлари, ерларнинг мелиоратив ҳолати, етиштириладиган қишлоқ хўжалиги экинлари тури ва агротехник талабларини ҳисобга олади. Илмий жиҳатдан бундай ёндашув сув баланси усулига, яъни мавжуд сув ресурслари билан эҳтиёж ўртасидаги мутаносибликни таъминлашга асосланади. Бу эса иқлим ўзгариши, қурғоқчилик ва сув тақчиллиги шароитида барқарор сув таъминотини йўлга қўйиш имконини беради. Нормативнинг ваколатли давлат органи томонидан ҳисоблаб чиқилиши маъмурий-ҳуқуқий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга. Чунки сув давлат мулки ҳисобланади ва уни тақсимлаш фақат давлат ваколати доирасида амалга оширилади. Мазкур ваколат, одатда, Ўзбекистон

Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари, Қорақалпоғистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги томонидан амалга оширилади. Бу тартиб ҳуқуқий аниқлик, ягона методика ва тенглик тамойилини таъминлайди. Нормативни бир йилда кўпи билан бир марта қайта кўриб чиқиш мумкинлиги эса барқарорлик ва режалаштириш принципларига хизмат қилади. Қишлоқ хўжалиги субъектлари ўз ишлаб чиқариш режаларини, экинлар таркибини ва сувдан фойдаланиш стратегиясини тасдиқланган йиллик нормативлар асосида шакллантиради. Агар норматив тез-тез ўзгартирилса, бу иқтисодий ноаниқлик ва ҳуқуқий беқарорликка олиб келиши мумкин. Шу билан бирга, йил давомида фавқулодда гидрологик ҳолатлар юзага келганда, амалдаги қонунчилик доирасида тегишли қарорлар қабул қилиниши мумкинлиги ҳам инобатга олинади.

Бир гектар суғориладиган ер майдони учун сув олиш квотаси нормативининг ваколатли орган томонидан ҳисобланиши ва унинг чекланган даврийликда қайта кўриб чиқирилиши сув ресурсларини давлат бошқаруви, илмий асосланган режалаштириш ва ҳуқуқий барқарорлик тамойилларининг уйғунлашган ифодасидир. Бу механизм сувдан самарали фойдаланиш, экологик мувозанатни сақлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг барқарорлигини таъминлашга қаратилган.

СУҒОРИЛАДИГАН ЕРЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ УЧУН СУВ ОЛИШ КВОТАСИ

Сув кодексининг 63-моддасига мувофиқ, суғориладиган ерлар билан боғлиқ бўлмаган эҳтиёжлар учун сувдан фойдаланиш алоҳида ҳуқуқий режим асосида тартибга солинади. Бундай ҳолатларда сувга бўлган талаб ирригация майдонларига эмас, балки саноат, энергетика, коммунал, технологик ёки бошқа ишлаб чиқариш эҳтиёжларининг норматив ҳажмига боғланади. Қонунчиликка кўра, ушбу эҳтиёжлар технологик нормалар асосида баҳоланади ва сув олиш квоталари ваколатли давлат органлари томонидан белгиланади: ер усти сувларига нисбатан сув хўжалиги органлари, ер ости сувларига нисбатан эса тоғ-кон саноати ва геология органлари томонидан квоталар ажратилади. Шу тариқа, сувдан фойдаланиш

хуқуқи мутлақ ва чекланмаган эмас, балки аниқ квота, муддат ва мақсад билан боғланган ҳуқуқ сифатида шаклланади.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқи турли асослар бўйича чекланиши ёки бекор қилиниши мумкин. Аввало, фойдаланувчи ўз эҳтиёжининг камайиши сабабли ажратилган сув олиш лимитидан ихтиёрий равишда воз кечиши ёки иқтисод қилинган сув ҳажмини қонун доирасида бошқа шахсга шартнома асосида бериши мумкин. Бундан ташқари, объектив ҳуқуқий ҳолатлар ҳам ҳуқуқнинг тугашига олиб келади. Жумладан, сув олиш квотаси муайян муддатга берилади ва ушбу муддат тугаши билан ҳуқуқ автоматик равишда бекор бўлади. Шунингдек, сувдан фойдаланувчи бўлган юридик шахс тугатилганда ёки жисмоний шахс вафот этганда, ҳуқуқ субъекти мавжуд бўлмагани сабабли сувдан фойдаланиш ҳуқуқи ҳам ўз-ўзидан барҳам топади.

Энг муҳим асослардан бири ҳуқуқбузарлик билан боғлиқ бекор қилиш ёки чеклашдир. Агар сувдан фойдаланувчи сувдан белгиланган мақсадга зид равишда фойдаланса, сув олиш лимитини ошириб юборса, фойдаланиш қоидаларини бузса ёки сув етказиб бериш хизматлари учун тўловларни ўз вақтида амалга оширмаса, сув етказиб берувчи ташкилот шартнома ва қонун ҳужжатларига мувофиқ сув беришни вақтинча тўхтатиб туришга ҳақли бўлади. Бу чоралар санкция характерида эга бўлиб, камчиликлар бартараф этилгунга қадар қўлланилади.

Сувдан фойдаланишда «мақсадсиз фойдаланиш» ва «оқилона фойдаланмаслик» тушунчалари алоҳида аҳамият касб этади. Агар сув муайян мақсад, масалан, технологик совитиш учун ажратилган бўлса, ундан бошқа эҳтиёжлар – масалан, тижорат, балиқчилик ёки ноқонуний суғориш учун фойдаланиш мақсадсиз фойдаланиш деб баҳоланади. Оқилона фойдаланмаслик эса сувни тежовчи технологияларни жорий этмаслик, белгиланган фойдаланиш режимига риоя қилмаслик ёки сувни рухсатсиз равишда ташлаб юбориш каби ҳолатларда намоён бўлади ва бу ҳам ҳуқуқни чеклаш учун асос бўлиши мумкин.

Ҳуқуқни чеклаш ёки тўхтатишнинг процессуал тартиби ҳам қонунчиликда белгиланган. Аҳоли саломатлигини ҳимоя қилиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, миллий хавфсизлик ёки сув танқислиги шароитида ваколатли давлат органлари қарори билан

сувдан фойдаланиш ҳуқуқлари чекланиши мумкин. Шу билан бирга, агар сув етказиб берувчи ташкилот асоссиз равишда сув беришни тўхтатса, фойдаланувчи судга мурожаат қилиб, етказилган зарар ва бой берилган фойдани ундириш ҳуқуқига эга. Бу борада Фуқаролик кодексининг 14, 324 ва 985-моддаларида тегишли қоидалар белгиланган. Шартномавий муносабатларда сув етказиб берувчи ўз мажбуриятини бажармаса, у келиб чиққан реал зарар ва бой берилган фойдани (масалан, ҳосил нобуд бўлиши натижасида олинмай қолган даромад) тўлаши шарт. Шунингдек, Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 19 мартдаги 82-сон қарори билан тасдиқланган Низомда ҳам сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этиш назарда тутилган.

Амалий мисол сифатида қуйидаги ҳолатни келтириш мумкин. Масалан, саноат корхонаси ер ости сувларидан ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиш учун геология органлари томонидан белгиланган квота асосида сув олиш ҳуқуқига эга бўлади. Агар корхона белгиланган технологик нормадан ортиқча сув олса ёки сувни рухсат этилмаган бошқа мақсадларда ишлатса, ваколатли орган ёки сув етказиб берувчи ташкилот томонидан сув бериш вақтинча тўхтатилади. Корхона лимитни тиклаб, қоидабузарликларни бартараф этмагунча сувдан фойдаланиш ҳуқуқидан фойдалана олмайди. Шу билан бирга, аввал истеъмол қилинган сув учун тўловларни амалга ошириш ва етказилган зарар мавжуд бўлса, уни қоплаш мажбурияти сақланиб қолади.

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 63-моддаси суғориладиган ерлар билан боғлиқ бўлмаган сувдан фойдаланиш ҳуқуқини квота, мақсад ва муддат билан қатъий боғлайди. Ушбу ҳуқуқ шартномавий ва оммавий-ҳуқуқий элементларни ўзида мужассам этган бўлиб, ундан фойдаланишда белгиланган талаблар бузилиши ҳуқуқни чеклаш ёки бекор қилиш учун тўғридан-тўғри асос бўлиб хизмат қилади.

СУВ ОЛИШ КВОТАСИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ МУДДАТИ

Ўзбекистон Республикаси сув қонунчилигида сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш, уларни муҳофаза қилиш ҳамда турли соҳалар ўртасида адолатли тақсимлаш механизмларини шакллантириш муҳим ҳуқуқий вазифа ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, сув олиш квоталарини белгилаш ва уларнинг амал қилиш муддатини аниқлаш сув ресурсларини бошқаришнинг асосий ҳуқуқий инструментларидан бири сифатида намоён бўлади. Сув кодексининг 64-моддаси айнан сув олиш квоталарининг амал қилиш муддатини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиб, турли тоифадаги сувдан фойдаланувчилар учун дифференциал ёндашувни назарда тутди.

Мазкур нормада сув ресурсларидан фойдаланишнинг иқтисодий мақсади, ҳуқуқий асоси ва ижтимоий аҳамияти ҳисобга олинган ҳолда квота муддатлари белгилаб берилган. Биринчи навбатда, қишлоқ хўжалиги экинларини етиштириш мақсадида сув олувчи ва ер участкасини ижара шартномаси асосида тасарруф этувчи сувдан фойдаланувчилар учун квотанинг амал қилиш муддати ер ижараси шартномаси билан боғлаб қўйилган. Бу ерда қонун чиқарувчи сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ердан фойдаланиш ҳуқуқи билан узвий боғлиқ ҳолда кўради. Чунки қишлоқ хўжалиги фаолиятида сув ресурслари ердан фойдаланиш жараёнининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шу боис сув олиш квотасининг амал қилиш муддати ер ижараси шартномаси муддатига боғланиши ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан мантиқий ҳисобланади. Бироқ қонун ушбу муддатни 10 йил билан чеклаб, табиий ресурсларни бошқариш соҳасида давлат назоратини сақлаб қолишни кўзда тутди. Бу чеклов сув ресурсларининг қайта тақсимланиши, улардан фойдаланиш самарадорлигини қайта баҳолаш ва экологик ҳолатни ҳисобга олган ҳолда квоталарни қайта кўриб чиқиш имконини беради.

Иккинчи тоифадаги субъектлар сифатида қишлоқ хўжалиги экинларини етиштириш билан боғлиқ бўлмаган мақсадларда сув олувчи сувдан фойдаланувчилар назарда тутилган. Булар саноат корхоналари, хизмат кўрсатиш соҳаси субъектлари, энергетика объектлари, коммунал хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва бошқа иқтисодий субъектлар бўлиши мумкин. Ушбу субъектлар учун сув

олиш квотаси 10 йилгача бўлган муддатга белгиланади. Бу ерда қонун чиқарувчи муайян мослашувчанликни таъминлаган, яъни аниқ муддатни белгилаб қўймасдан, «10 йилгача» деган жумла орқали ваколатли органларга ҳар бир ҳолатнинг иқтисодий, технологик ва экологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда квота муддатини белгилаш имконини берган. Бу ёндашув сув ресурсларини бошқаришда индивидуаллаштирилган ҳуқуқий механизмларни қўллашга хизмат қилади.

Сув кодексининг 64-моддасининг навбатдаги қисмида сувдан махсус фойдаланишга доир рухсатнома асосида сув оловчи жисмоний ва юридик шахслар учун квота муддати мазкур рухсатноманинг амал қилиш муддати билан боғланган ҳолда белгиланган. Бу ҳолатда сувдан фойдаланиш ҳуқуқи лицензиялаш ёки рухсат бериш тартиби билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Яъни субъектнинг сув ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи махсус рухсатнома мавжуд бўлган давр билан чекланади. Бу механизм давлат органларига сув ресурсларидан фойдаланиш жараёнини ҳуқуқий назорат қилиш, экологик хавфсизлик талабларига риоя этилишини таъминлаш ва сув объектларига салбий таъсир кўрсатилиши эҳтимолини камайтириш имконини беради.

Алоҳида эътиборга молик жиҳат шундаки, 64-моддада ичимлик суви таъминоти ташкилотлари учун сув олиш квотасининг амал қилиш муддати чекланмаслиги белгилаб қўйилган. Бу норманинг ҳуқуқий-ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки ичимлик суви аҳолининг ҳаёти ва соғлиғини таъминлаш билан бевосита боғлиқ бўлган стратегик ресурс ҳисобланади. Шу боис қонун чиқарувчи аҳолини узлуксиз ичимлик суви билан таъминлашни устувор вазифа сифатида белгилаб, ушбу ташкилотлар учун квота муддатини чекламаслик орқали барқарорликни таъминлашга ҳаракат қилган. Бу, ўз навбатида, давлатнинг сув ресурсларини бошқаришда ижтимоий адолат ва инсон манфаатларини устувор қўйиш тамойилига асосланганлигини кўрсатади.

Сув кодексининг 64-моддасининг сўнгги қисмида сув олиш квоталарини белгилашда санитария ва экологик мақсадлар учун сувни чиқариб юбориш талаблари ҳисобга олиниши шартлиги таъкидланган. Бу норманинг мазмуни шундан иборатки, сув ресурсларидан фойдаланиш жараёнида фақат иқтисодий манфаатлар

эмас, балки экологик барқарорлик ва санитария хавфсизлиги ҳам таъминланиши лозим. Яъни сув объектларида минимал экологик оқимни сақлаш, экотизимларни муҳофаза қилиш, биологик хилма-хилликни сақлаб қолиш ҳамда аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида муайян миқдордаги сув табиий муҳитга қайтарилиши ёки чиқариб юборилиши талаб этилади. Бу қоида сув ресурсларидан барқарор ва мувозанатли фойдаланиш концепциясини ифода этади.

Сув кодексининг 64-моддаси сув ресурсларидан фойдаланиш соҳасида муддатли тартибга солиш механизмларини белгилаб, турли тоифадаги сувдан фойдаланувчилар учун дифференциал ҳуқуқий режимни ўрнатади. Ушбу норма сув ресурсларини иқтисодий фойдаланиш, экологик муҳофаза қилиш ва аҳолини ҳаётий зарур сув билан таъминлаш манфаатлари ўртасида мувозанатни таъминлашга хизмат қилади. Бу эса сув ҳуқуқи тизимида барқарор ривожланиш тамойилини амалга оширишнинг муҳим ҳуқуқий кафолатларидан бири ҳисобланади.

ФАОЛИЯТ ЮРИТАЁТГАН СУВДАН ФОЙДАЛАНУВЧИЛАРНИНГ МАНФААТЛАРИГА ЖИДДИЙ ТАЪСИР КЎРСАТАДИГАН СУВ ОЛИШ КВОТАЛАРИНИ АЖРАТИШ ТАРТИБИ

Сув кодексининг 65-моддаси сув ресурсларини тақсимлаш жараёнида мавжуд фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ижтимоий устуворликни сақлаш ва бозор механизмларини босқичма-босқич жорий этиш ўртасидаги ҳуқуқий мувозанатни таъминловчи марказий норма ҳисобланади. Ушбу модда тўрт қисмдан иборат бўлиб, у сув олиш квоталарини қайта тақсимлаш ёки янги квоталар ажратиш жараёнида нафақат гидрологик реалитетни, балки амалдаги фойдаланувчиларнинг шартномавий ҳуқуқлари ва ижтимоий эҳтиёжларнинг устуворлигини ҳам ҳуқуқий мезон сифатида белгилайди. Қонун чиқарувчи бу ерда сувдан фойдаланиш ҳуқуқини белгилашда сув мутлақ иқтисодий ресурс эмас, балки ҳуқуқий, экологик ва ижтимоий омиллар уйғунлигида бошқариладиган стратегик бойлик сифатида талқин қилади.

Модданинг биринчи қисми «жиддий таъсир кўрсатувчи» янги квоталарни аниқлаш учун аниқ математик ва ҳуқуқий мезонни

жорий этади. Янги талабнома сўнгги ўн йиллик ўртача сув ҳажмига нисбатан беш фоиздан ортиқ юклама келтириб чиқарса, у амалдаги фойдаланувчиларнинг сув таъминоти барқарорлигига сезиларли хавф туғдирувчи омил сифатида баҳоланади. Гидрологик нуқтаи назардан, ўн йиллик давр сув манбасининг серсув ва кам сув даврларини қамраб олувчи минимал репрезентатив цикл ҳисобланади, беш фоизлик чегара эса техник хатолик чегараси билан ҳуқуқий «сезиларли таъсир» ўртасидаги маржани белгилайди. Юридик жиҳатдан эса ушбу кўрсаткичдан ошувчи ҳар қандай талабнома амалдаги фойдаланувчиларнинг шартномавий ҳуқуқларини чеклаш эҳтимолини юзага келтиргани учун алоҳида назорат режимига ўтказилади ва умумий маъмурий тартибдан чиқарилади.

Модданинг иккинчи қисми ушбу турдаги талабномаларни кўриб чиқиш ваколатини Сув кенгашларига – коллегиял органларга юклайди. Бу механизм маъмурий ҳуқуқдаги «тийиб туриш ва мувозанат» принципига асосланиб, якка мансабдор шахснинг субъектив қарорлари орқали йирик инвестиция лойиҳалари фойдасига кичик ва ўрта фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари чекланишининг олдини олади. Кенгаш таркибида сув хўжалиги, экология, қишлоқ хўжалиги ва жамоатчилик вакиллари иштирок этиши талаб этилади, бу эса қарор қабул қилиш жараёнида нафақат иқтисодий, балки экологик ва ижтимоий манфаатларнинг ҳам инобатга олинишини таъминлайди. Натижада янги квота ажратиш ёки рад этиш қарори фақат гидрологик асослар ва манфаатдор томонларнинг эътирозлари батафсил кўриб чиқилгандан кейин қабул қилинади.

Модданинг учинчи қисми сув тақсимоотидаги энг юқори иерархик тамойилни белгилайди – ичимлик суви эҳтиёжларининг мутлақ устуворлиги. Ушбу норма гуманитар ҳуқуқий ёндашувни мустаҳкамлаб, аҳолининг ҳаёти ва соғлиғи билан боғлиқ эҳтиёжлар иқтисодий манфаатлардан устун туришини ҳуқуқий кафолат даражасига кўтаради. Ичимлик суви учун квота сўралганда, модданинг биринчи қисмида белгиланган ўн йиллик ўртача ҳажм ёки беш фоизлик чегара каби чекловлар қўлланилмайди. Давлат зарур ҳолларда саноат ёки қишлоқ хўжалиги субъектларининг квоталарини қисқартириш эвазига бўлса ҳам, аҳолининг ичимлик

суви билан таъминланишини кафолатлаши шарт бўлади. Бу юридик жиҳатдан «рад этилмайдиган ҳуқуқ» сифатида талқин қилинади.

Модданинг тўртинчи қисми эса Ўзбекистон сув ҳуқуқида бозор механизмларини жорий этувчи муҳим янгиликни – квота савдосини назарда тутди. Бу ерда сувнинг ўзи хусусий мулк сифатида сотилмайди, балки сув олиш ҳуқуқи муайян шартлар асосида бошқа шахсга ўтказилади. Ҳуқуқий жиҳатдан бу фуқаролик-ҳуқуқий битим бўлиб, у пуллик ёки компенсация асосида тузилиши мумкин. Шу билан бирга, бундай битим сув етказиб берувчи ташкилот билан келишилиши шарт, чунки ирригация бўлими сувни жисмонан етказишнинг техник имкониятлари – канал қуввати, гидравлик режим ва инфратузилма ҳолатини баҳолайди. Агар сувни янги йўналишда етказиш техник жиҳатдан имконсиз бўлса, битим ҳуқуқий кучга эга бўлмайди. Квота савдосининг фақат битта гидрографик зона доирасида рухсат этилиши эса сув балансининг экологик ва гидрологик дахлсизлигини таъминлашга қаратилган, чунки бир ҳавзадан бошқасига сув ўтказиш дарё режими ва бошқа фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларига жиддий таъсир кўрсатиши мумкин.

Амалий мисол сифатида қуйидаги вазиятни кўриб чиқиш мумкин. Янги ташкил этилган йирик кластер ҳудуддаги мавжуд сув манбасидан қўшимча етти фоиз сув олиш учун талабнома беради. Ушбу кўрсаткич беш фоизлик чегарадан юқори бўлгани сабабли, талабнома «жиддий таъсир кўрсатувчи» деб баҳоланади ва Сув кенгашига юборилади. Кенгаш ҳудуддаги амалдаги фермерларнинг эътирозларини кўриб чиқиб, сув захиралари етарли эмаслиги сабабли янги квотани тўлиқ қондиришни рад этади. Шунда кластер 65-модданинг тўртинчи қисмида назарда тутилган бозор механизмидан фойдаланади: у фермерлар билан келишув тузиб, томчилатиб суғориш технологияларини жорий этиш эвазига улар тежаб қолган сув олиш ҳуқуқининг бир қисмини шартнома асосида ўзига ўтказди. Натижада кластер зарур сув ҳажмига эга бўлади, фермерлар эса технологик янгиланиш ва иқтисодий компенсация олади, ҳудуддаги сув баланси эса бузилмайди.

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 65-моддаси сув ресурсларини бошқаришда адолат ва самарадорлик ўртасидаги ҳуқуқий мувозанатни таъминлайди. У амалдаги

фойдаланувчиларнинг шартномавий ҳуқуқларини ҳимоя қилади, аҳолининг ичимлик суви билан таъминланишини мутлақ устуворлик сифатида кафолатлайди ва шу билан бирга, сувни тежашга асосланган бозор муносабатларини ривожлантириш орқали инновацион ва барқарор сув хўжалиги тизимини шакллантиришга хизмат қилади.

СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЎҒРИСИДАГИ ШАРТНОМА

Сув кодексининг 66-моддаси сувдан фойдаланиш соҳасида туб ҳуқуқий бурилиш ясаган норма бўлиб, у сув хўжалигидаги муносабатларни маъмурий-буйруқбозлик моделидан воз кечган ҳолда, фуқаролик-ҳуқуқий, яъни шартномавий муносабатлар тизимига ўтказишни мустаҳкамлайди. Мазкур модда сувдан фойдаланишнинг ягона қонуний асоси сифатида сув етказиб берувчи ташкилот билан сувдан фойдаланувчи ўртасида тузиладиган сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномани белгилайди. Шу орқали сув ресурсларидан фойдаланиш давлатнинг бирёқлама фармойишлари эмас, балки икки томонлама ҳуқуқ ва мажбуриятларни назарда тутувчи битим асосида амалга оширилиши ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланади.

Мазкур ёндашув сувдан фойдаланишнинг ҳуқуқий моҳиятини ўзгартиради. Агар илгари сув «давлатники» деган концепция асосида асосан буйруқлар билан тақсимланган бўлса, эндиликда сувдан фойдаланиш фақат шартнома мавжуд бўлгандагина қонуний ҳисобланади. Шартномасиз сув олиш ноқонуний сувдан фойдаланиш сифатида баҳоланади ва маъмурий, айрим ҳолларда эса жиноий жавобгарликка олиб келиши мумкин. Оғзаки келишувлар ёки норасмий ваъдалар юридик кучга эга эмас.

66-модданинг навбатдаги муҳим жиҳати шундаки, у сув етказиб берувчи ташкилот зиммасига шартнома тузиш мажбуриятини юклайди. Агар сувдан фойдаланувчи сув етказиб берувчининг хизмат кўрсатиш ҳудудида жойлашган бўлса, белгиланган тартибда мурожаат қилган бўлса ва тасдиқланган сув олиш квотасига эга бўлса, сув етказиб берувчи ташкилот шартнома тузишни асоссиз рад этишга ҳақли эмас. Ушбу норма сув етказиб берувчи ташкилотларнинг монопол мавқеини суиистеъмол қилишининг

олдини олади ва мазмунан Фуқаролик кодексидаги оммавий шартнома тамойилларига мос келади.

Амалий жиҳатдан бу шуни англатадики, квотага эга бўлган фермер ёки бошқа фойдаланувчи билан шартнома тузишдан бош тортган сув ташкилоти суд орқали мажбурий тартибда шартнома тузишга мажбур этилиши мумкин.

Сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномада сув олиш квотаси, етказиб бериладиган сув ҳажмининг йиллик ёки мавсумий лимитлари, сув етказиб бериш графиги, тўлов миқдори ва тўлов механизмлари аниқ белгиланиши шарт. Ушбу элементлар шартноманинг муҳим шартлари ҳисобланади ва улар келишилмаган тақдирда шартнома тузилган деб эътироф этилмайди. Квота сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг умумий, стратегик ҳажмини ифодаласа, лимит аниқ йил ёки мавсум учун белгиланадиган реал кўрсаткичдир.

Бугунги кунда сув хўжалиги соҳасида рақамлаштириш жараёнлари фаол жорий этилмоқда. Шу сабабли сувдан фойдаланиш шартномалари нафақат қоғоз шаклида, балки «Сув ҳисоби» ахборот тизими орқали электрон рақамли имзо билан тасдиқланган ҳолда ҳам тузилмоқда. Бу жараён шаффофликни оширади, сув ҳисобини аниқ юритиш ва кейинчалик низоларни исботлашни осонлаштиради.

Шартномада кўрсатиладиган тўлов сув ресурсининг ўзи учун эмас, балки сувни манбадан фойдаланувчига етказиб бериш бўйича кўрсатилган хизмат ҳақи ҳисобланади. Яъни фермер сув ресурсидан фойдаланганлик учун алоҳида солиқ тўлайди, сув етказиб берувчи ташкилотга эса техник ва ташкилий хизмат учун ҳақ тўлайди. Шу боис шартномада хизмат нархи (тариф), тўлов муддати ва ҳисоб-китоб тартиби аниқ белгиланиши лозим.

Шунингдек, шартномада форс-мажор ҳолатлари, жумладан сув танқислиги, табиий офатлар ёки фавқулодда вазиятлар алоҳида кўрсатилиши муҳим. Бундай бандлар нафақат сув етказиб берувчини, балки фермерни ҳам ҳимоя қилади. Чунки сув етишмаслиги оқибатида фермер давлат буюртмасини бажара олмаган тақдирда, айнан шу шартнома бандига таянган ҳолда жарималардан озод қилинишини талаб қилиши мумкин.

66-модданинг бешинчи қисми шартнома тузишнинг мажбурий шарти сифатида сув олиш квотасининг мавжудлигини белгилайди. Квота – сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг бирламчи ҳуқуқий асоси

бўлиб, шартнома ушбу ҳуқуқни амалда рўёбга чиқариш воситасидир. Квотасиз тузилган сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартнома ҳуқуқий жиҳатдан баҳсли ёки ҳақиқий эмас деб топилиши мумкин. Шу сабабли фойдаланувчи шартнома тузишдан олдин ўз квотасини ваколатли органлар орқали расмий тасдиқлатиб олиши шарт.

Модданинг олтинчи қисми тарафларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги шартнома ҳамда амалдаги қонунчиликка мувофиқ белгиланишини мустаҳкамлайди. Агар сув етказиб берувчи шартномада назарда тутилган сувни ўз вақтида етказиб бермаса ва бунинг оқибатида ҳосил ёки ишлаб чиқариш жараёни зарар кўрса, у моддий жавобгар бўлади. Худди шунингдек, сувдан фойдаланувчи шартнома шартларини бузса, сувни исроф қилса ёки тўлов мажбуриятларини бажармаса, у ҳам жавобгарликка тортилади.

Низолар юзага келганда, одатда, судга мурожаат қилишдан аввал талабнома (“претензия”) тартибига риоя этилиши лозим. Яъни зарар кўрган томон, аввало, сув етказиб берувчига ёзма талабнома юборади, фақат у қаноатлантирилмагандан сўнг судга мурожаат қилиш ҳуқуқи вужудга келади.

Масалан, фермер хўжалигига 2026 йил учун 120 минг куб метр сув олиш квотаси ажратилган. Фермер туман ирригация бўлимига мурожаат қилиб, сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномани электрон тарзда «Сув ҳисоби» тизими орқали тузади. Шартномада мавсумий лимитлар, сув етказиб бериш графиги ва хизмат ҳақи аниқ белгиланади. Вегетация даврида сув етказиб берувчи ташкилот шартномада назарда тутилган ҳажмда сувни етказиб бермайди ва ҳосил зарар кўради. Фермер аввало ёзма талабнома юборади, натижа бўлмагач эса судга мурожаат қилиб, шартнома асосида етказилган зарарни ундириш ҳуқуқига эга бўлади. Агар шартнома мавжуд бўлмаганида, фермер бундай ҳуқуқий ҳимоядан маҳрум қолган бўларди.

Сув кодексининг 66-моддаси сувдан фойдаланишни шартномавий асосга ўтказиш орқали ҳуқуқий аниқлик, иқтисодий интизом ва томонларнинг ўзаро масъулиятини таъминлайди. Ушбу норма сув хўжалиги муносабатларининг барқарор ишлаши, рақамлаштириш шароитида шаффофликни ошириш ва низоларни ҳуқуқий йўл билан ҳал этишнинг мустаҳкам пойдевори ҳисобланади.

СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЎҒРИСИДАГИ ШАРТНОМАНИ РЎЙХАТДАН ЎТКАЗИШ

Сув кодексининг 67-моддаси сувдан фойдаланиш муносабатларида рўйхатдан ўтказишни оддий маъмурий расмиятчилик сифатида эмас, балки ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтирувчи юридик факт даражасига кўтаради. Ушбу норма рўйхатдан ўтказиш принципига таянган ҳолда, томонлар ўртасида сувдан фойдаланиш бўйича шартнома имзоланган бўлса ҳам, у ваколатли ахборот тизимида қайд этилмагунча тўлиқ ҳуқуқий кучга эга бўлмаслигини белгилайди. Шу орқали давлат сув ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқини фақат расмий тасдиқланган, верификацияланган ва назорат остидаги ҳужжат орқали амалга оширилишини кафолатлайди, бу эса кейинги босқичда рақамлаштириш ва шаффофлик механизмларини жорий этиш учун ҳуқуқий пойдевор вазифасини бажаради.

Мазкур ёндашувнинг мантиқий давоми сифатида **модданинг иккинчи қисми** шартномаларни махсус ахборот тизимида электрон шаклда рўйхатдан ўтказиш талабини белгилайди. Амалиётда бу «Сув ҳисоби» тизими орқали амалга оширилиб, шартнома тузилган вақт, томонлар, квоталар ва лимитлар тўғрисидаги маълумотлар “вақтни муҳрлаш” технологияси асосида қайд этилади. Бундай техник ечим ҳужжатларни орқа сана билан ўзгартириш, норасмий келишувлар орқали маълумотларни манипуляция қилиш ёки сув ҳажмларини сунъий равишда ошириш имкониятини бартараф этади. Электрон рақамли имзо билан тасдиқланган шартнома суд ва маъмурий жараёнларда “прима фасие” исбот кучига эга ҳужжат сифатида қабул қилинади, бу эса исботлаш презумпциясини мустаҳкамлайди ва коррупцион хавфларни камайтиради.

Рақамлаштиришнинг ушбу ҳуқуқий модели асносида модданинг учинчи қисмида масъул субъектлар доираси ҳам аниқ белгиланади. Ахборот тизимига шартномани киритиш мажбурияти «ахборот эгаси» сифатида сув етказиб берувчи ташкилот зиммасига юклатилади, бироқ шартноманинг ҳуқуқий кучга кириши айнан рўйхатдан ўтказилганлик фактига боғлиқ бўлгани сабабли, фойдаланувчи ҳам ушбу жараённи мониторинг қилишда қонуний манфаатдор шахс сифатида майдонга чиқади. Амалий тартибда шартнома имзолангач, сув етказиб берувчи уни белгиланган муддат ичида тизимга

киритиши шарт, фойдаланувчи эса реестрдан генерация қилинган идентификация рақами орқали ўз ҳуқуқининг расмий тасдиқланганлигини текширади ва тасдиқлайди.

67-модданинг учинчи қисми рўйхатдан ўтказиш ва назорат функцияларини сув объектининг аҳамияти ва бошқарув даражасига кўра уч поғонали тизим асосида ташкил этади. Стратегик даражада трансчегаравий дарёлар ва йирик сув иншоотлари бўйича ваколат Сув хўжалиги вазирлигига берилиб, бу ерда геосиёсий ва макроиқтисодий хавфсизлик омиллари устувор ҳисобланади. Минтақавий даражада ҳавза бошқармалари вилоятлар кесимида сув балансини мувофиқлаштиради, локал даражада эса туман қишлоқ хўжалиги бўлимлари фермер ва деҳқон хўжаликлари учун белгиланган лимитларнинг асосланганлигини тасдиқлайди. Ушбу механизм ўзаро назорат ва мувозанатни таъминлаб, сувни етказиб берувчи субъект билан лимитни тасдиқловчи орган ўртасида институционал мустақилликни яратади ҳамда «фиктив квоталар» орқали сувни ортиқча олиш хавфини камайтиради.

Ушбу тизим умумий фуқаролик-ҳуқуқий қоидалардан ҳам ўзига хос тарзда фарқланади. Фуқаролик ҳуқуқида битим, қоида тариқасида, томонлар томонидан имзоланган пайтдан бошлаб кучга киради, бироқ Сув кодексининг 67-моддаси умумий нормалардан устун туриб, шартноманинг ҳуқуқий кучга киришини айнан давлат реестрида рўйхатдан ўтказилган вақт билан боғлайди. Шу сабабли электрон реестрга киритилмаган шартнома назорат органлари, солиқ органлари ва учинчи шахслар учун юридик аҳамиятга эга бўлмайди. Бу ҳолат рўйхатдан ўтказишни фойдаланувчи учун «ҳуқуқий ҳимоя қалқони» даражасига олиб чиқади, рўйхатдан ўтмаганлик эса амалда ҳуқуқнинг мавжуд эмаслиги билан тенглаштирилади.

Сув хўжалиги объектлари хавфсизлигини ва сувдан фойдаланишни назорат қилиш инспекциясига ва унинг ҳудудий бўлинмаларига (сунъий сув объектларидаги сувдан фойдаланилганда), шунингдек Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органларига (табiiй сув объектларидаги сувдан фойдаланилганда) белгиланган тартибда назоратни таъминлаш учун берилади.

Сув кодексининг 67-моддасининг **олтинчи қисмида** рақамли реестрнинг марказий ўрни институционал назорат механизмлари билан мустаҳкамланади. Электрон маълумотлар базаси бир вақтнинг ўзида тегишлилигига кўра Сув хўжалиги объектлари хавфсизлигини ва сувдан фойдаланишни назорат қилиш инспекциясига ва унинг ҳудудий бўлинмаларига ҳамда Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органларига тақдим этилади. Бунда мазкур инспекция ва унинг ҳудудий бўлинмалари сунъий сув тизимларида технологик интизом ва лимитларга риоя этилишини назорат қилади, Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлигининг тегишли органлари табиий манбаларда экологик оқимнинг сақланиши, флора ва фаунага зарар етказилмаслиги масалаларига эътибор қаратади. Шу тариқа қарорлар субъектив баҳолашга эмас, балки ягона рақамли ахборот манбасига таянади ва бошқарув жараёнининг объективлигини таъминлайди. Технологик инфратузилманинг барқарор ишлаши ҳам ҳуқуқий ҳимоя билан уйғунлашади. Ахборот тизимида электр таъминоти ёки интернет алоқаси узилиши каби техник носозликлар юзага келганда, шартномаларни қоғоз шаклида вақтинча рўйхатга олиш ва тизим тиклангач, белгиланган муддат ичида ретроактив интеграция қилиш механизми қўлланилиши лозим. Бу ёндашув фойдаланувчини асоссиз равишда «рухсатсиз сувдан фойдаланган» деб баҳоланишидан ҳимоя қилади ва давлат органларининг техник нуқсонлари учун истеъмолчи жавобгар бўлиб қолишининг олдини олади.

Сув кодексининг 67-моддасининг **еттинчи қисмига** кўра сув истеъмолчилари уюшмалари ёки кластерлар аъзолари учун сув олган ҳолларда асосий шартнома марказий реестрда қайд этилади, аъзолар билан тузилган суб-шартномалар эса ушбу асосий ҳужжатга боғланган ҳолда юритилади. Бу иерархик модел сув тақсимотининг шаффофлигини ошириб, ҳар бир якуний фойдаланувчининг ҳуқуқий мақомини электрон тизим орқали алоҳида верификация қилиш имконини беради.

Амалиётда ушбу механизмнинг аҳамияти қуйидаги ҳолатда яққол намоён бўлади: фермер хўжалиги сув етказиб берувчи ташкилот билан қоғоз шаклида, муҳрланган ва имзоланган

шартномага эга, бироқ у «Сув ҳисоби» тизимида рўйхатдан ўтказилмаган. Назорат чоғида масъул инспекция электрон реестрда шартнома мавжуд эмаслигини аниқлайди ва олинган сув ҳажмини «рухсатсиз фойдаланиш» сифатида баҳолайди, натижада маъмурий чоралар қўлланилади ҳамда солиқ органлари оширилган ставкада ҳисоб-китоб юритади. Бироқ фермер шартнома имзолангач, сув етказиб берувчи ташкилотга ёки электрон портал орқали шартномани рўйхатдан ўтказиш тўғрисида ёзма мурожаат юборган бўлса, у ўзининг виждонли фойдаланувчи эканлигини исботлаш имкониятига эга бўлади. Бундай вазиятда маъмурий судда сув етказиб берувчи ташкилотнинг ҳаракатсизлиги ва «Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида»ги Қонундаги айбсизлик презумпциясига таянган ҳолда, техник ёки процессуал нуқсонлар учун истеъмолича жавобгар бўлмаслиги асосланади.

Шу тарзда Сув кодексининг 67-моддаси сувдан фойдаланиш ҳуқуқини оддий шартномавий муносабат даражасидан «верификацияланган ҳуқуқ» босқичига олиб чиқади. Рақамли реестр, институционал назорат ва процессуал кафолатлар уйғунлиги орқали давлатнинг шаффофлик ва ҳисобдорлик функциялари кучаяди, фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий ҳимояси эса технологик ва ҳуқуқий механизмлар билан мустаҳкамланади. Натижада рўйхатдан ўтказиш маъмурий талаб бўлиб қолмай, балки сув ҳуқуқий муносабатларининг барқарорлиги ва қонунийлигини таъминловчи марказий кафолатга айланади.

СУВ ОЛИШ ЛИМИТЛАРИНИ БЕЛГИЛАШ

Сув кодексининг 68-моддаси сув ресурсларини тақсимлашда фақат маъмурий буйруқлар ёки техник ҳисоб-китобларга эмас, балки ҳуқуқий аниқлик, гидрологик реализм ва ижтимоий устуворлик тамойилларига таянган комплекс бошқарув моделини жорий этади. Ушбу норма орқали сувдан фойдаланиш ҳуқуқи стратегик кафолат даражасида мустаҳкамланади, аммо унинг қўлланилиши реал гидрологик шароитларга мослаштирилган амалий механизмга боғланади.

Сув кодексининг 68-моддасининг биринчи қисмда — квота ва лимит ўртасидаги ҳуқуқий фарқлаш механизми ёритилади. Сув олиш квотаси сувдан фойдаланувчининг узок муддатли ҳуқуқий

эҳтиёжини ифодаладиган стратегик кўрсаткич бўлиб, у ер участкасининг ҳуқуқий мақоми, ишлаб чиқариш қуввати, технологик хариталар ва ҳудуднинг сув таъминоти салоҳиятига асосланади. Квота фойдаланувчининг «қанчагача сувга ҳақли» эканини белгиловчи максимал ҳуқуқий чегарадир. Сув олиш лимити эса ушбу квотанинг жорий гидрологик воқеликка мослаштирилган реал ҳажми бўлиб, у аниқ йил ёки мавсум учун белгиланади. Дарёлар ва сув манбаларининг сувлилиги динамик бўлгани сабабли, давлат квотада назарда тутилган барча ҳажмни ҳар доим ҳам етказиб бера олмайди. Шу нуқтада «кейинги гидрологик йил сувлилиги прогнози» ҳуқуқий аҳамият касб этади: прогноз сув танқислигини кўрсатса, лимит квотадан камроқ белгиланади ва бу ҳолат ҳуқуқий жиҳатдан табиий форс-мажор сифатида баҳоланади. Бунда давлатнинг мажбурияти «йўқ сувни етказиб бериш» эмас, балки мавжуд сувни барча фойдаланувчилар ўртасида адолатли тақсимлашдан иборат бўлади. Шу билан бирга, агар лимитлар илмий асосга эга бўлмаган ёки асоссиз қисқартирилган бўлса, фойдаланувчи Сув кодексининг 72-моддасига таянган ҳолда етказилган зарарни қоплаш масаласини кўтаришга ҳақли.

Сув кодексининг 68-моддасининг иккинчи қисмида – ижтимоий устуворлик иерархияси ҳуқуқий даражада мустаҳкамланади. Ушбу норма сув ҳуқуқининг гуманитар асосини белгилайди: ичимлик, хўжалик-маиший ва даволаш эҳтиёжлари учун ажратилган сув ҳажми ҳеч қачон квотадан кам бўлиши мумкин эмас. Бу қоида «сув – инсон яшаши учун асосий ҳуқуқ» деган халқаро ҳуқуқий тамойилнинг миллий қонунчиликдаги ифодасидир. Амалий жиҳатдан бу шуни англатадики, қурғоқчилик шароитида қишлоқ хўжалиги, саноат ёки энергетика субъектлари учун лимитлар сезиларли даражада қисқартирилиши мумкин, бироқ аҳолини ичимлик суви билан таъминловчи ташкилотларнинг лимити дахлсиз бўлиб қолади. Шу тариқа сув танқислигининг асосий юқини иқтисодий секторлар ўз зиммасига олади, аҳоли саломатлиги билан боғлиқ соҳа эса ҳуқуқий «иммунитет»га эга бўлади.

Сув кодексининг 68-моддасининг учинчи қисмда – гидрографик бирлик ва маъмурий бошқарув ўртасидаги мувозанат механизми ёритилади. Сув табиатан маъмурий чегараларга эмас, балки ҳавзалар бўйлаб оқади. Шу сабабли 68-модда лимитларни

белгилашда вертикал каскад моделини жорий этади. Аввал Сув хўжалиги вазирлиги республика миқёсида умумий лимитларни белгилайди. Кейин ҳавза бошқармалари ушбу ҳажмларни вилоятлар ва туманлар кесимида гидрографик бирлик доирасида тақсимлайди. Фақат шундан сўнг туман Халқ депутатлари Кенгашлари ўз ҳудудидаги фойдаланувчилар ўртасида якуний тақсимотни амалга оширади. Шу нуқтада муҳим ҳуқуқий чеклов мавжуд: Халқ депутатлари туман Кенгаши мустақил равишда умумий лимитни оширишга ёки қўшни ҳудудлар ҳисобига сув ажратишга ҳақли эмас, у фақат ҳавза бошқармаси томонидан ажратилган туман лимити доирасида тақсимотни амалга оширади. Бу ёндашув гидрографик бирлик ва маъмурий ҳудуд ўртасидаги зиддиятларни бартараф этади ҳамда сув тақсимотини локал манфаатлар эмас, балки ҳавза миқёсидаги мувозанат асосида олиб боришни таъминлайди.

68-модданинг тўртинчи қисмида – «тенг фоиз» тамойилининг ҳуқуқий ва иқтисодий мазмуни аниқлаштирилади. Ушбу норма коррупцияга ва камситишга қарши қаратилган бўлиб, бир хил устуворликдаги фойдаланувчилар гуруҳи ичида лимитларнинг бир хил фоизда қисқартирилишини талаб қилади. Бироқ илмий-амалий ёндашувда бу тамойил мутлақ эмас. Қонун ости ҳужжатлари ва Сув хўжалиги вазирлигининг технологик хариталарига мувофиқ, стратегик аҳамиятга эга экинлар, хусусан, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминловчи йўналишлар бўйича дифференциация қўлланиши мумкин. Яъни тенг фоиз тамойили фақат бир хил устуворлик тоифасига кирувчи субъектлар доирасида амал қилади, бу эса ҳуқуқий адолат билан иқтисодий самарадорлик ўртасида мувозанатни таъминлайди.

Сув кодексининг 68-моддасининг бешинчи қисмида қайд этилганидек, ер остидан сув олиш лимити сувдан махсус фойдаланишга доир рухсатномаларда кўрсатилади ҳамда расмийлаштириш чоғида рухсатноманинг амал қиладиган муддатига белгиланади. Ер ости сувларидан фойдаланиш лимитлари рухсатноманинг амал қилиш муддатига (масалан, 5 йилгача) боғланиши субъектга узоқ муддатли бизнес-режа тузиш имконини беради. Бу муддатнинг қатъий белгиланиши сув ресурсларининг камайиб кетишининг олдини олиш мақсадида давлат томонидан назорат қилинади.

Сув кодексининг 68-моддасининг олтинчи қисмда мавсумий тузатишлар ва узил-кесил лимитларнинг ҳуқуқий оқибатлари таҳлил қилинади. Гидрологик прогнозлар эҳтимолий илмий маълумотлар бўлиб, улар мутлақ аниқликка эга эмас. Шу сабабли давлат органлари лимитларни белгилашда эҳтиёткорлик принципига амал қилади. Прогноз ва амалдаги сувлилик ўртасидаги тафовут давлат органининг айби сифатида эмас, балки объектив табиий жараён сифатида баҳоланади. Бу ёндашув давлатни илмий хатоликлар учун автоматик жавобгарликдан ҳимоя қилади, бироқ айти пайтда фойдаланувчининг асоссиз чекловлар юзасидан судга мурожаат қилиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Ер остидан сув олиш лимити сувдан махсус фойдаланишга доир рухсатномаларда кўрсатилади ҳамда расмийлаштириш чоғида рухсатноманинг амал қиладиган муддатига белгиланади.

Гидрологик шароит мавсум давомида ўзгариб бориши сабабли, лимитларга тузатишлар киритилиши мумкин. Мавсум якунида икки ойлик муддатда тасдиқланадиган узил-кесил лимитлар ҳуқуқий баҳолаш мезонига айланади. Агар фойдаланувчи белгиланган лимитдан ортиқ сув олган бўлса, у тегишли моддалар асосида жавобгарликка тортилади. Аксинча, агар фойдаланувчи сувни тежаб, ўз лимитидан кам фойдаланган бўлса, Сув кодексининг 70-моддасига мувофиқ, иқтисод қилинган сув ҳажмини бошқа фойдаланувчига шартнома асосида бериш ҳуқуқига эга бўлади. Шу тариқа узил-кесил лимит тежамкорликни расман тасдиқловчи юридик ҳужжат вазифасини бажаради.

Мисол сифатида қуйидаги ҳолатни кўриб чиқиш мумкин. Дейлик, 2026 йил апрель ойида қурғоқчилик юзага келади деб прогноз қилинган ҳолатда Сув хўжалиги вазирлиги гидрометеорология прогнозига таянган ҳолда лимитларни 30 фоизга қисқартириш тўғрисида қарор қабул қилади. Ҳавза бошқармалари ушбу қарорни ҳудудлар кесимида тақсимлайди, туман Халқ депутатлари Кенгашлари эса ўз ҳудудида бир хил устуворликдаги барча фойдаланувчилар учун тенг фоизда қисқартиришни тасдиқлайди. Ичимлик суви билан таъминловчи корхоналар бу чекловдан мустасно бўлиб, ўз квотасидаги тўлиқ ҳажмни сақлаб қолади. Агар фермер ўз лимитининг қўшни фермер ёки кластерга нисбатан кўпроқ қисқартирилганини аниқласа, у туман Кенгаши

қарори устидан маъмурий судга шикоят қилишга ҳақли. Суд барча фойдаланувчилар кесимидаги «тенг фоиз» ҳисоб-китоб жадвалини талаб қилади ва тенглик бузилган бўлса, лимит қайта ҳисобланиши мажбурий этиб белгиланади.

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 68-моддаси сув тақсимотини субъектив маъмурий ихтиёрийликдан чиқариб, уни гидрографик бирлик, ижтимоий устуворлик, эҳтиёткорлик принципи ва ҳуқуқий тенгликка асосланган комплекс бошқарув тизимига айлантиради. Ушбу норма сув танқислиги шароитида давлат легитимлигини, фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий ҳимоясини ва жамиятнинг ижтимоий барқарорлигини таъминловчи асосий ҳуқуқий фильтр сифатида хизмат қилади.

СУВ ОЛИШ ЛИМИТЛАРИНИ ТАСДИҚЛАШ

Сув кодексининг 69-моддаси сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартибини оддий техник тақсимот даражасидан ҳуқуқий тартибга солинган, процессуал жиҳатдан аниқлаштирилган ва рақамли назорат остидаги бошқарув тизимига кўтаради. Ушбу норма орқали сув ресурслари вертикал бошқарув иерархияси, жамоатчилик назорати ва илмий асосланган прогнозлар уйғунлигида тақсимланади ҳамда маъмурий ихтиёрийлик ўрнига ҳуқуқий аниқлик ва мутаносиблик тамойиллари жорий этилади.

Модданинг биринчи қисмида тасдиқлаш актларининг иерархияси ва юридик кучи ёритилади. Сув олиш лимитларини белгилаш тизими юқори ва қуйи бўғинлар ўртасидаги ваколатлар мувозанатига асосланади. Сув хўжалиги вазирлиги ва ҳавза бошқармаларининг буйруқлари идоравий-ҳуқуқий актлар бўлиб, улар республика ва минтақавий миқёсда умумий сув балансини шакллантиради ҳамда гидрографик йўналиш бўйича сув ҳажмларини дастлабки тақсимлаш вазифасини бажаради. Ушбу буйруқлар илмий асос бўлган гидрометеорология хизмати прогнозига таянган ҳолда қабул қилинади ва прогноз уларнинг преюдициал, яъни мажбурий асосини ташкил этади. Якуний босқичда эса туман Халқ депутатлари Кенгашлари томонидан қарорлар қабул қилинади. Бу коллегиял ҳужжатлар сув тақсимотини ижро этувчи ҳокимият ёки алоҳида мансабдор шахснинг яқка ихтиёридан чиқариб, вакиллик органи орқали жамоатчилик назоратига ўтказди. Шу тариқа гидрографик

бирлик асосида белгиланган умумий лимитлар маъмурий ҳудуд даражасида адолатли ва шаффоф тақсимот механизми орқали яқуний фойдаланувчиларга етказилади.

Модда биринчи қисмининг тўртинчи хатбошисида – «келишиш» жараёнининг ҳуқуқий табиати ва мурожаат тартиби очиб берилади. Халқ депутатлари туман Кенгашининг лимитларни тасдиқлаши туман қишлоқ хўжалиги бўлими билан келишилган ҳолда амалга оширилади. Ушбу келишув «вето» ҳуқуқи эмас, балки ҳуқуқий филтрлаш механизми сифатида талқин этилади. Қишлоқ хўжалиги бўлими сўралаётган сув ҳажмининг экин майдонлари, экин турлари ва технологик эҳтиёжларга мувофиқлигини текширади ҳамда асоссиз ёки реал эҳтиёждан юқори бўлган талабларни тўхтатиб туради. Агар бўлим келишишни асоссиз рад этса ёки жараёни сунъий равишда кечиктирса, ушбу ҳолат депутатлик назорати ёки маъмурий суд тартибида кўриб чиқилиши лозим. Шу орқали келишув жараёни тўсиқ эмас, балки ҳуқуқий мувозанатни таъминловчи механизмга айланади.

Иккинчи қисмда мурожаат қилиш муддати ёритилади. 1 сентябргача мурожаат қилиш тартиби преклюзив (ҳуқуқни йўқотувчи) эмас, лекин кечикканларга сув «қолдиқ принцип» асосида берилиши мумкин. Мурожаат қилиш муддати «бир ой олдин» ёки «1 сентябргача» каби белгиланиши сув хўжалигини стратегик режалаштириш учун хизмат қилади. Ушбу муддатлар преклюзив, яъни ҳуқуқни мутлақ йўқотувчи характерга эга эмас. Фойдаланувчи муддатни ўтказиб юборган тақдирда ҳам, сув олиш ҳуқуқидан махрум бўлмайди, бироқ у асосий лимитлар тақсимлаб бўлинганидан кейин мавжуд бўш ресурслар ҳисобидан таъминланиш хавфи остида қолади. Рақамлаштириш шароитида қонунда ёзма ва электрон мурожаат тенг ҳуқуқли шакллар сифатида тан олинган бўлса-да, амалиётда ҳар қандай ёзма ариза сув етказиб берувчи томонидан дарҳол «Suv hisobi» ахборот тизимига киритилиши шарт. Тизим томонидан генерация қилинган идентификация рақами фойдаланувчига берилиши лозим, акс ҳолда ариза «кўринмас» бўлиб қолади ва коррупцион хавф юзага келади. Электрон «вақтни мухрлаш» технологияси мурожаатнинг қачон ва ким томонидан берилганини ҳуқуқий исбот сифатида мустаҳкамлайди.

Учинчи қисмда — 10 кунлик (декадалик) тақсимот механизми ва гидропостлар орқали назорат тизими таҳлил қилинади. Лимитларнинг ҳар ўн кунда аниқ сув олиш жойлари бўйича тақсимланиши сув ресурсларини оператив ва реал вақт режимида бошқариш имконини беради. Гидрологик шароит ва экинларнинг сувга бўлган эҳтиёжи ой давомида ўзгариб боради, шунинг учун декадалик график сув тақсимотини мослашувчан ва бошқариладиган жараёнга айлантиради. Ушбу механизмнинг ҳуқуқий кучи гидропостлардаги ўлчов маълумотлари билан тасдиқланади. Электрон реестрда декадалик лимит ва реал сарф кўрсаткичларининг солиштирилиши сув етказиб берувчининг шартномавий мажбуриятларини кунлик асосда назорат қилишга хизмат қилади. Шу билан бирга, техник йўқотишлар масаласи ҳам ҳуқуқий баҳоланиши лозим: каналнинг юқори ва қуйи оқимида жойлашган фойдаланувчилар ўртасидаги сув етиб боришдаги йўқотишлар лимитни ҳисоблашда алоҳида норматив коэффициентлар орқали инобатга олиниши керак, акс ҳолда бу иқтисодий ва суд низоларига сабаб бўлиши мумкин.

Тўртинчи қисмда — тенг баробарда таъминланиш принципи ва унинг дифференциал қўлланилиши ёритилади. Ушбу тамойил миқдорий тенгликни эмас, балки пропорционал адолатни англатади. Сув танқислиги шароитида фойдаланувчиларнинг лимитлари уларнинг квотасига нисбатан тенг фоизда қисқартирилади. Бироқ бу принцип бир хил устуворликдаги истеъмолчилар гуруҳи доирасида қўлланилади. Стратегик муҳим экинлар ва озиқ-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ объектлар учун Сув хўжалиги вазирлигининг технологик хариталари асосида лимитларни сақлаб қолиш ёки камроқ фоизда қисқартириш мумкин. Шу тариқа юридик адолат иқтисодий самарадорлик билан мувозанатга келтирилади ва сув тақсимои нафақат тенг, балки оқилона бўлиши таъминланади.

Шунингдек, шахсий томорқалар ва аҳоли пунктлари бўйича ижтимоий тақсимот механизми ёритилади. Маҳалла фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи сифатида шахсий томорқа эгалари учун жамоавий вакил вазифасини бажаради. Маҳалла раиси умумий лимит сўраб мурожаат қилади ва ажратилган сув ҳажмининг навбат ва адолат тамойиллари асосида аҳолига етказилишини таъминлайди.

Ушбу тизим ҳар бир фуқаронинг алоҳида шартнома тузиш мажбуриятини камайтиради ҳамда сув тақсимотида ижтимоий барқарорлик ва маҳаллий жамоатчилик назоратини мустаҳкамлайди. Бунда маҳалла раиси жамоавий вакил сифатида чиқиши ижтимоий барқарорликни таъминлайди. Бу механизмни «ижтимоий сув тақсимоти» деб аташ мумкин.

Мисол. Фермер мавсум бошланишига 15 кун қолганида сув олиш учун ариза беради ва сув етказиб берувчи ташкилот муддат бузилганини асос қилиб, аризани қабул қилишни рад этади. Бундай ҳолатда «Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида»ги Қонунга кўра, маъмурий орган шахснинг ҳуқуқларини амалга оширишига кўмаклашиши шарт бўлиб, аризани қабул қилишни рад этиш ноқонуний ҳаракат ҳисобланади. Бундан ташқари, «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонун асосида фермер ўзининг хўжалик фаолияти тўхтаб қолишига олиб келадиган асоссиз тўсиқлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга. Суд бундай вазиятда мутаносиблик принципи асосида сув етказиб берувчи органни аризани қабул қилишга ва мавжуд сув ресурслари доирасида лимит белгилашга мажбур қилиши мумкин. Агар фермер қўшни фойдаланувчига нисбатан адолатсиз тақсимот мавжудлигини аниқласа, у туман Кенгаши қарори устидан маъмурий судга шикоят киритиб, тенглик ҳисоб-китоб жадвалини талаб қилишга ҳақли бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 69-моддаси сув тақсимотини маъмурий амалиётдан ҳуқуқий стандарт даражасига кўтаради. Вертикал бошқарув, келишув механизми, рақамли мурожаатлар ва декадалик назорат орқали сув ресурсларининг ҳар бир томчиси юридик, институционал ва ижтимоий «фильтр»лардан ўтказилади. Натижада фойдаланувчиларнинг ҳуқуқий ҳимояси кучаяди, низоларни ҳал қилиш учун аниқ процессуал асос яратилади ва давлатнинг сув хавфсизлигини таъминлашдаги легитим бошқарув модели мустаҳкамланади.

ТЕЖАБ ҚОЛИНГАН СУВНИ БОШҚА ШАХСГА БЕРИШ

Сув кодексининг 70-моддаси сувдан фойдаланиш муносабатларида янги ҳуқуқий-иқтисодий парадигма жорий этиб, сувни фақат маъмурий тақсимот объекти эмас, балки тежамкорлик орқали иқтисодий қиймат ҳосил қилинадиган ҳуқуқий актив сифатида талқин қилади. Ушбу ёндашувнинг марказида сувнинг ўзи эмас, балки сув олиш лимити доирасидаги фойдаланиш ҳуқуқи туради. Бунда сув ресурсларининг давлат мулки мақомини сақлаган ҳолда, айнан шу ҳуқуқни вақтинча бошқа шахсга ўтказиш имкони берилади ва шу орқали сув ҳуқуқлари трансфери институтининг чекланган, лекин қонуний модели шакллантирилади.

Мазкур механизмнинг юридик моҳияти шундан иборатки, икки фойдаланувчи ўртасида тузиладиган битим сувнинг мулк сифатида сотилиши эмас, балки фойдаланиш ҳуқуқининг вақтинчалик берилишидир. Бу ҳуқуқий табиатига кўра пуллик хизмат кўрсатиш ёки ҳуқуқни бошқа шахсга ўтказиш битимларига яқин туради, бироқ у давлатнинг сув ресурслари устидан суверен мулк ҳуқуқини бузмайди. Натижада сувдан фойдаланувчи субъект тежалган сув ҳажмини иқтисодий манфаатга айлантира олади ва бу томчилатиб суғориш, сувни тежовчи технологиялар, ерларни текислаш каби инновацион ечимларга сарфланган инвестицияларни қоплаш учун кучли рағбат вазифасини бажаради. Шу тариқа норма сув соҳасида «тежамкорлик – фойда – қайта инвестиция» занжирини ҳуқуқий кафолат даражасига кўтаради.

Қонун трансфернинг ҳудудий чегарасини ҳам қатъий белгилайди. Тежалган сув фақат аёни гидрографик зона доирасида бошқа фойдаланувчига берилиши мумкин. Бунинг техник асоси сувнинг табиий оқим йўналиши ва мавжуд гидротехник инфратузилма билан боғлиқ бўлиб, бир ҳавзадан бошқасига сув ўтказиш катта энергетик ва муҳандислик харажатларини талаб этади. Ҳуқуқий жиҳатдан эса ҳар бир ҳавзанинг ўз сув баланси мавжуд бўлиб, бир зонадаги тежашни бошқа ҳудудга кўчириш ўша ҳудуддаги экологик мувозанатни ва бошқа фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини бузиши мумкин. Шу сабабли ҳудудий чеклов сув хавфсизлиги ва экологик барқарорликни таъминловчи асосий ҳуқуқий филтёр сифатида хизмат қилади.

Тежалган сувни бериш механизми горизонтал, яъни тенглараро шартномавий муносабатлар асосида амалга оширилади. Икки фойдаланувчи ўртасида тузиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномада бериладиган сув ҳажми, фойдаланиш муддати, компенсация шакли ва техник етказиб бериш шартлари аниқ белгиланади. Сув етказиб берувчи ташкилот ушбу муносабатда учинчи тараф сифатида қатнашиб, битимнинг техник ижросини таъминлайди ва шлюзлар ҳамда тақсимот иншоотлари орқали сувни жисмонан етказиб бериш имкониятини кафолатлайди. Шу билан шартнома фақат иқтисодий келишув эмас, балки сув тақсимои тизимига интеграциялашган ҳуқуқий ҳужжатга айланади.

Агар тежамкор фойдаланувчи тежаб қолинган сувни мустақил равишда бошқа шахсга беришни хоҳламаса ёки бундай талабгор топилмаса, у сувдан воз кечиш ҳуқуқига эга бўлади. Бундай ҳолатда сув етказиб берувчи ташкилот ушбу ресурсни устуворлик тамойиллари асосида маъмурий тартибда қайта тақсимлайди ва янги фойдаланувчи билан қўшимча лимит шартномаси тузади. Амалиётда бу сувнинг ижтимоий ва иқтисодий аҳамияти юқори бўлган эҳтиёжларга, масалан, озиқ-овқат хавфсизлиги билан боғлиқ экинларга йўналтирилишини таъминлайди. Шу тариқа горизонтал иқтисодий муносабатлар вертикал давлат бошқаруви билан мувофиқлаштирилади.

Мазкур тизимнинг шаффофлиги ва коррупцияга қарши барқарорлиги рақамли назорат механизмлари билан таъминланади. Барча трансфер шартномалари мажбурий равишда «Suv hisobi» ахборот тизимида рўйхатдан ўтказилади. Электрон балансда бир фойдаланувчидан чегирилган сув ҳажми автоматик тарзда бошқа фойдаланувчининг балансига қўшилади ва бу жараён рақамли из қолдиради. Сув инспекцияси трансфер ҳақиқатан ҳам тежамкорлик натижасида юзага келганини, яъни асосий экинлар сувсиз қолмаганини ва лимитлардан ошиб кетилмаганини текширади. Шу орқали сувни ноқонуний олиб, иқтисодий битим кўринишида «сотиш» ҳолатларининг олди олинади.

Амалий мисол сифатида қуйидаги вазиятни кўрсатиш мумкин. Кластер сувни тежовчи технологияларни жорий этиш натижасида мавсум давомида 1 миллион куб метр сувни тежайди ва ушбу ҳажмни қўшни фермер хўжалигига беришни режалаштиради. Томонлар

ўртасида фуқаролик-ҳуқуқий шартнома тузилади, унда бериладиган сув ҳажми, фойдаланиш муддати ва компенсация шартлари белгиланади. Шартнома туман ирригация бўлими ва қишлоқ хўжалиги бўлимида рўйхатдан ўтказилиб, «Suv hisobi» тизимига киритилади. Фермер сув етказиб бериш хизмати учун белгиланган тариф бўйича ирригация бўлимига тўлов қилади, кластер эса тежовчи технологияларни жорий этгани учун шартномада назарда тутилган компенсацияни олади. Назорат органлари ушбу сув ҳажми кластернинг реал тежами ҳисобидан ажратилганини текширади ва баланснинг тўғри юритилишини тасдиқлайди. Натижада битим ҳуқуқий ва иқтисодий жиҳатдан қонуний кучга эга бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур норма сувдан фойдаланиш муносабатларини исрофгарчиликдан тежамкорликка йўналтирувчи кучли ҳуқуқий-иқтисодий механизмни шакллантиради. У сувни оқилona бошқарган субъектнинг бу хатти-ҳаракатини иқтисодий фойдага айлантириш имконини беради, давлат эса рақамли назорат ва ҳудудий чекловлар орқали экологик мувозанат ҳамда ижтимоий адолатни сақлаб қолади. Шу тариқа сув ресурслари бошқаруви рағбатлантирувчи, шаффоф ва барқарор ҳуқуқий тизим сифатида мустаҳкамланади.

СУВ ЕТКАЗИБ БЕРИШ ЖАДВАЛИ

Сув кодексининг 71-моддаси сув ресурсларини бошқаришда оператив-тактик даражани ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи марказий норма бўлиб, сув етказиб бериш жараёнини шартномавий мажбуриятларнинг реал ва назорат қилинадиган ижро механизмига айлантиради. Ушбу модда сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартномани фақат умумий ҳуқуқий асос сифатида эмас, балки аниқ вақт ва макон кесимида бажарилиши шарт бўлган мажбуриятлар мажмуаси сифатида ҳам талқин қилади. Шу маънода, сув етказиб бериш жадвали шартноманинг ажралмас иловаси бўлиб, унинг функционал жиҳатдан «фаол» қисми ҳисобланади.

Шартномада белгиланган умумий сув олиш лимити фойдаланувчининг маълум бир мавсум ёки йил давомида қанча сувга ҳақли эканини кўрсатади, бироқ айнан жадвал ушбу ҳажмнинг қачон ва қаерда етказиб берилишини ҳуқуқий жиҳатдан конкретлаштиради. Агар жадвал мавжуд бўлмаса, сув етказиб

берувчининг мажбурияти бажарилиши лозим бўлган аниқ муддат ва жой белгиланмаган бўлади, бу эса ижронинг бузилган-бузилмаганини аниқлашни имконсиз қилади. Шу сабабли, жадвалсиз шартнома амалий жиҳатдан номукамал битим мақомига эга бўлиб, у жавобгарликни белгилаш нуқтаи назаридан заиф ҳуқуқий асос бўлиб қолади.

Сув кодексининг 71-модда жадвални тузишда мавсумий эҳтиёжлар ва гидрологик режимни инобатга олишни мажбурий шарт сифатида белгилайди. Экинларнинг сувга бўлган биологик талаби вегетация даврининг турли босқичларида кескин фарқланади. Масалан, ғалланинг сут-муми пишиш босқичида ёки пахтанинг гуллаш даврида сув етишмовчилиги ҳосилнинг бутунлай йўқолишига олиб келиши мумкин, ҳолбуки, бошқа даврларда сувнинг кечикиб берилиши камроқ зарар келтиради. Шу боис жадвал сувни шунчаки тенг тақсимлаш эмас, балки экинларнинг физиологик эҳтиёжига мос равишда, «чўққи» даврларни ҳисобга олган ҳолда режалаштириш воситаси сифатида хизмат қилади. Сув танқислиги шароитида эса жадвал фойдаланувчилар ўртасида навбатлилик механизмини ҳуқуқий асосга қўйиб, кучли субъектларнинг ресурсни бир томонлама эгаллаб олишининг олдини олади.

71-модда сув етказиб бериш занжиридаги горизонтал мажбуриятларни ҳам мустаҳкамлайди. Амалиётда кўпинча каналнинг юқори қисмида жойлашган йирик фойдаланувчи сувни қуйи оқимдаги фермерларга етиб боришини таъминловчи транзит бўғин вазифасини бажаради. Жадвал бу субъектнинг нафақат ўзи учун оладиган сув ҳажмини, балки қуйи фойдаланувчиларга ўтказиб юбориши шарт бўлган сув миқдорини ҳам белгилайди. Агар юқори жойлашган фойдаланувчи жадвалга риоя қилмасдан сувни ушлаб қолса ва натижада қуйи ҳудуддаги экинлар зарар кўрса, ҳуқуқий жавобгарлик айнан транзит мажбуриятини бузган субъект зиммасига юкланади. Шу тариқа жадвал сув ресурсларини бошқаришда «занжирли жавобгарлик» механизмини вужудга келтиради.

Замонавий шароитда жадвалнинг ҳуқуқий аҳамияти рақамли диспетчерлик ва электрон мониторинг тизимлари орқали янада кучайтирилади. Жадвал электрон базада акс эттирилган тақдирда, сув сарфининг белгиланган графикдан четга чиқиши реал вақт режимида аниқланади, бу эса сувдан ноқонуний фойдаланиш ёки

шартнома шартларининг бузилишини тезкор бартараф этишга имкон беради. Сув танқислиги ёки техник носозлик юзага келганда жадвалга киритиладиган ҳар қандай тузатиш барча манфаатдор томонлар билан келишилган ҳолда рақамли тизимда қайд этилиши лозим, акс ҳолда бундай ўзгариш ҳуқуқий кучга эга бўлмайди.

Суд амалиётида жадвалнинг исботлаш кучи алоҳида аҳамият касб этади. Экинларнинг қуриб қолиши ёки ҳосилнинг камайиши билан боғлиқ низоларда сув етказиб берувчининг «умумий лимит берилди» деган важлари етарли асос бўла олмайди, чунки муҳим масала сувнинг айнан қачон етказиб берилганидир. Суд жадвалга мурожаат қилиб, сув берилиши лозим бўлган сана билан амалда берилган сана ўртасидаги фарқни баҳолайди ва ушбу кечикишнинг ҳосилга етказган таъсирини сабабий боғлиқликда кўриб чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, Сув кодексининг 71-моддаси сув хўжалигида технологик интизом ва ҳуқуқий аниқликни таъминловчи норма бўлиб, сувдан фойдаланиш ҳуқуқини фақат ҳажм олиш билан чеклаб қўймайди, балки уни биологик ва иқтисодий жиҳатдан зарур бўлган аниқ вақтда олиш ҳуқуқи сифатида мустаҳкамлайди. Шу орқали жадвал шартномавий муносабатларнинг марказий ижро воситасига айланади ва сув ресурсларини бошқаришда шаффофлик, адолат ҳамда жавобгарлик механизмларини кучайтиради.